

Костянтин Іванович Острозький - муж надзвичайно прославленої діяльності

Зі статті Петра Кралюка "Світлий Князь із «темних віків»". Оpubліковано в газеті "День"

Сучасники князя Костянтина Івановича Острозького (а це часто були люди, які зазнали впливу ренесансної культури), щоб підкреслити військові заслуги й доблесть цього діяча, порівнювали його зі знаковими постатями античності. Наприклад, папський легат у Польщі Пізоні в 1514 р. писав: «Князь Костянтин може бути названий кращим воєначальником нашого часу». І порівнював його із засновником Риму — Ромулом. Таке порівняння не лише «мода», притаманна людям епохи Відродження. Це свідчення великих заслуг князя в очах людини, яка належала до іншого культурного й конфесійного простору. А польський король Сигізмунд Старий, надаючи один із привілеїв Костянтину Івановичу в 1527 р., писав: «Він цілком слушно може бути порівняний не лише із сучасними воєначальниками, а й зі знаменитими мужами давнини». Видатний польський ренесансний хроніст Матвій Стрийковський називав Острозького «другим Аннібалом, Пірром і Сціпіоном руським і литовським...», мужем світлої пам'яті й надзвичайно прославленої діяльності». Велика похвала вміщена князю у «Волинському короткому літописі» (середина XVI ст.) — творі, в якому оригінально поєдналися давньоруські й ренесансні традиції. Також князя прославляли українські ренесансні латиномовні поети, зокрема, Симон Пекалід у поемі «Про Острозьку війну...» (1600).

Звісно, Костянтин Іванович став знаменитим не відразу. Слава про нього прийшла в зрілих літах. Про його молоді роки майже нічого не знаємо. Зрештою, нічого дивного в цьому немає. Народився він у так звані темні віки, коли українські землі, переживши монголо-татарську навалу, стали об'єктом постійних наїздів ординців. У той час культурне життя України занепало, занепало також літописання. Тому про події в Україні в ті часи маємо лише скупі фрагментарні свідчення. Звідси й «темні віки».

Костянтин Іванович належав до князів династії Острозьких. Уже за сина цього князя, Василя-Костянтина, поширеними стають різноманітні генеалогічні легенди про цей рід. Предками Острозьких часто називали князів Володимира Великого та Данила Галицького. Наскільки ці легенди відповідали реаліям, до сьогодні дослідники продовжують сперечатися. Однак багато хто веде мову, що дійсно Острозькі ведуть своє походження від давньоруських князів.

Сам же рід Острозьких стає знаним після розпаду Галицько-Волинського князівства. Перший відомий представник цієї династії, князь Данило, вів боротьбу проти завоювання Галичини польським королем Казимиром Великим. Його син Федір вважається учасником Грюнвальдської битви, оборонцем українських земель від татарських наїздів. Скінчив він своє життя в Києво-Печерській лаврі як чернець.

Можна говорити й про інших відомих представників цієї князівської династії. Вони брали активну участь у воєнно-політичному житті не лише українських земель. Наприклад, князь Федір (Фредерік) Острозький став учасником гуситських воєн і осів у Чехії.

Костянтин Іванович, ймовірно, народився в 1460 р. Ця дата встановлена таким чином. Є свідчення А.Кальнофойського, що князь прожив 70 років. Помер він у 1530 р. Відповідно, 1460 р. правомірно вважати датою його народження.

Дещо дивним видається наречення його іменем Костянтина. Річ у тім, що в тогочасних українських князівських династіях зазвичай існували традиційні чоловічі імена, які повторювалися з покоління в покоління. Для Острозьких такими були Данило, Василь. Ім'я ж Костянтин не фігурувало.

Як відомо, в православній традиції ім'я св. Костянтина Великого, на честь якого був названий наш герой, мало велике символічне навантаження. Адже за часів імператора Костянтина християнство стало офіційною релігією Римської імперії. Тому ім'я Костянтина сприймалося як ім'я оборонця християнства. Саме так воно подавалося в панегіриках князям Острозьким. Дійсно, Костянтин Іванович «відповідав» своєму імені. Він чимало зробив для захисту й розвитку православ'я на землях Великого князівства Литовського.

Очевидно, Костянтина Івановича хрестили в День св. Костянтина, який припадав на 21 березня. Оскільки, як правило, хрещення відбувалося приблизно через сорок днів після народження, можна вважати, що князь народився десь у середині лютого 1460 р.

Про молоді роки князя нічого не знаємо. Певно, він навчався військовій справі, зокрема, здійснював походи на кримських татар, війни з якими почали набувати постійного характеру. Перші документально засвідчені згадки про Костянтина Івановича припадають на 1486 р.

Зоряним для князя став 1497 р. Разом із братом Михайлом він навесні та влітку погромив татар, відібрав у них полонених та пограбоване майно. Особливо нищівної поразки завдав татарам під час другого походу, під час якого взяв у полон сина кримського хана Махмеда Гірея. Ці походи були частиною широкомасштабних операцій, що вели польський король і великий князь литовський проти татар та їхнього союзника молдавського господаря.

Цього ж року Костянтин Іванович за свої бойові заслуги отримав земельні пожалування, які стали своєрідним ядром Острожчини (села Здовбицю, Здолбунів, Дермань, Лебеді, Кунів та ін.), а також став великим гетьманом литовським. Тоді йому виповнилося 37 років — для великого гетьмана вік дуже молодий. Принаймні не відомо, щоб до того часу в Польщі чи князівстві Литовському великими гетьманами ставали в такому віці.

Наступного — 1498 — року Костянтин Іванович отримав посади брацлавського, звенигородського й вінницького старости. Вони не приносили великих статків. Усі ці староства були порубіжними, своєрідними заборонами від татар.

Велике значення князь надавав побудові оборонних споруд. Завдяки його старанням у 1498 р. поселення Дубно отримало статус міста, а в 1507 р. — Магдебурзьке право. Костянтин Іванович свідомо намагався перенести засади самоуправління, характерні для тогочасних західноєвропейських міст. Дубно стало однією з найбільших фортець південно-східної Волині, стримуючи татарські навали. Воно зі своїм міцним замком виступало як одна із «столиць» князів Острозьких. Фактично Костянтин Іванович, отримавши за свої військові заслуги значні володіння в південно-східній Волині, вибудував оборонну систему із замків, до складу яких, крім Дубна, входили Острог, оборонні споруди якого були значно зміцнені, Рівне, Дорогобуж, Полонне, Звягель, Чуднів та інші.

Також князь чимало зробив для відвернення російських нападів на землі Великого князівства Литовського. Відомий дослідник, професор В.Ульяновський справедливо зазначає: «...головним у житті Костянтина Івановича стала війна. Великий гетьман литовський брав безпосередню участь в усіх акціях та воєнних виправах проти татар і турок, а також проти великого князя московського. В обох випадках сенсом боротьби був захист державної території та людності. Цікаво, що принцип віри ніби не діяв, хоча літописи в описі битв підкреслювали особливу жорстокість магометан. Але для кн. Острозького різниця між ворогами Литви полягала лише в способі військових виправ татар і московитів, що потребувало різної тактики ведення військових баталій. Власне, вся діяльність К.І.Острозького як воєначальника спростовує ідеологему православних авторів ХІХ ст. (яка проникла і в радянську та частково навіть сучасну історіографію) щодо опозиції «єдиновірної Русі» й «мусульманського Сходу». Військові виправи Острозького проводилися за принципом: свій — чужий. При цьому «чужим» був той, хто мав на меті загарбання якихось земель Великого князівства Литовського, пограбування його території чи виведення людності. Отже, мова має йти не лише про політичну лояльність князя литовській владі, але про почуття державного патріотизму, котре перевищує релігійну «спорідненість». Загалом вважається, що князь взяв участь у більш ніж 60 чи 70 битвах, значну частину з яких виграв.

У 1500 р. сталася подія, яка на довгий час вихопила Костянтина Івановича з політичного життя Великого князівства Литовського. Цього року розпочалася війна між цією державою та Великим князівством Московським. Московським військам вдалося захопити кілька «литовських», власне, українських та білоруських, міст і підійти до Смоленська. 14 липня відбувся генеральний бій на річці Ведроші. Московське військо чисельністю помітно переважало «литовське», очолюване Костянтином Івановичем. Не дивно, що в такій ситуації «литовці» зазнали поразки, а князь потрапив у полон, який тривав близько семи років.

Московіти не хотіли відпускати Костянтина Івановича ні за яку ціну, сподіваючись використати його таланти й вмовляли піти на службу до московського князя. Розуміючи, що йому не вдасться визволитися, він склав присягу. Але коли з'явилася найменша можливість втекти, скористався нею. Зрозуміло, російська історіографія не могла вибачити йому такого «гріха», тому характеризувала князя як «божного врага и государева изменника».

Повернувшись з полону, Костянтин Іванович отримав знову гетьманську булаву. Цей факт свідчить, наскільки високо цінували його як полководця. Упродовж багатьох наступних років князь переважно воював зі «степом». Костянтин Іванович отримав низку блискучих перемог над переважаючими силами татар. Найбільш резонансними були перемоги в битві на Лопушнянському полі під Вишнівцем (28 квітня 1512 року) та біля річки Ольшаниці на Київщині (6 лютого 1527 року). У першому й другому випадку, за свідченням сучасників,

були розбиті орди численністю понад 20 тис. чоловік. І це при тому, що війська, якими командував Костянтин Іванович, були значно меншими. Ці перемоги над переважаючими силами противника варто пояснити як військовим талантом князя, так і тим, що він сміливо використовував новинки військової техніки. Зокрема, Костянтин Іванович став один із перших воєначальників, який почав застосовувати польову артилерію.

Але однією з найблисучіших перемог князя стала битва під Оршею, де він продемонстрував неперевершений військовий талант. У 1512 р. розпочалася нова московсько-литовська війна. Ситуація була критичною. Московські війська помітно переважали армію Великого князівства Литовського. Костянтину Івановичу як великому гетьману були надані особливі, фактично диктаторські права. Він навіть отримав право карати на смерть. Вирушаючи в похід, князь, не маючи певності, що йому вдасться залишитися живим, склав заповіт.

Тим часом московські війська вперто просувалися вперед. Вони взяли Смоленськ. У них були всі шанси розгромити війська Великого князівства Литовського, які кількісно їм поступалися, й окупувати цю державу. Якби це сталося (а до того йшлося), історія б країн центрально-східної Європи була б дещо іншою. Уже б у XVI ст. землі й Білорусії, й Литви, і частково України опинилися б у складі Московії. І в майбутньому вони могли стати частиною «етнічної Росії», як це відбулося з Новгородськими землями, Брянщиною чи з білоруською Смоленщиною.

Ситуацію врятував саме Костянтин Іванович. 8 вересня 1514 року князь, маючи під своїм командуванням близько 30 тис. чоловік, вступив у бій з 80-тисячною російською армією на річці Кропивні під Оршею. У цій битві Костянтин Іванович зумів, вдаючись до різних військових хитрощів, дезорганізувати армію противника.

Розгром російської армії під Оршею став поворотним пунктом у цій війні. Московіти змушені були відмовитися від подальшого наступу на землі Великого князівства Литовського й зосередилися на обороні зайнятих територій.

Битви під Вишнівцем, Оршею та інші прославили Костянтина Івановича. Йому влаштували урочисті тріумфи у Вільно, Кракові. Король навіть надав йому право користуватися печаткою з червоного воску, що на той час вважалося прерогативою самостійних правителів. До кінця життя Костянтин Іванович залишався гетьманом Великого князівства Литовського. У 1511 р. став каштеляном Віленського замку, а в 1522 р. — троцьким воєводою. Ці посади вважалися найвищими у владній ієрархії Великого князівства Литовського.

Також Костянтину Івановичу, завдяки великокнязівським пожалуванням за військові заслуги, вдалося значно збільшити володіння свого домену. Він став одним із найбільших землевласників Литовського князівства. Однак свої статки віддавав на військові потреби.

Окрім військових справ, Костянтин Іванович велику увагу приділяв справам церковним та культурним. Завдяки його сприянням були значно зміцнені позиції православної церкви у Великому князівстві Литовському, фондовано чимало православних храмів та монастирів у Вільнюсі, Новогрудку, Дубні, Острозі, Турові, Межиричах, Дермані та інших містах і селах. Цікаво, що деякі храми за повелінням Костянтина Івановича будувалися в ренесансному дусі. Зокрема, до таких належав Богоявленський собор у Острозі. Особливо велику увагу князь приділяв Києво-Печерському монастирю. Судячи з деяких фрагментарних повідомлень, він намагався створити при великих монастирях культурні осередки.

Наведені факти дають підстави вважати Костянтина Івановича не лише видатною постаттю української історії. Це був діяч міжнародного масштабу. Більше того — це людина, завдяки якій історія центрально-східної Європи дещо «змінила русло». І вже це варте того, щоб більш уважно придивитися до його діяльності.